

ναι ἄκτις ἀπο τὸ φῶς τῆς θεότητος, ὅπως ὅλα, ὅσα μᾶς περιβάλλουν. Διὰ τοῦτο τὰ πάντα εἶναι ἐμψυχωμένα καὶ μᾶς βλέπουν με πνευματικούς ὀφθαλμούς καὶ ὁμιλοῦν εἰς τὸ βάθος τῆς φύσεώς μας με τόνους πνευματικούς. Ὅπως αἱ πρωῖναι ἄκτινες, διαθλώμεναι διὰ μυρίων σταγόνων δρόσου, καθρεπτίζονται μέσα εἰς αὐτάς, τοιουτοτρόπως ἀκτινοβολεῖ ἀπὸ ὅλας τὰς μορφὰς τῆς φύσεως τὸ ἴδιόν μας ἐγώ». Διότι παντοῦ σφύζει ἡ ζωὴ τοῦ Θεοῦ, ποὺ διοχετεύεται διὰ μέσου τῆς ψυχῆς μας εἰς τὴν δημιουργίαν. Διὰ τῆς τοιαύτης θεωρήσεως τῶν ὄντων τοῦ κόσμου τούτου ὑπερπηδᾷ νοσταλγικὰ ὁ ἄνθρωπος κάθε ὄριον καὶ ὁρμᾷ πρὸς τὸ ἐπέκεινα τοῦ ἐμπειρικῶς δεδομένου, ἐπειδὴ δὲν ἱκανοποιεῖται πλέον ἀπὸ τὴν κατ' αἴσθησιν πραγματικότητα. Ὅπως ὁ «Αἰρετικὸς τῆς Σοανὰ» τοῦ Χάουπτμαν, αἰσθάνεται νὰ μυκῶνται μέσα του αἱ θεϊκαὶ δυνάμεις τῆς ζωῆς καὶ νὰ τὸν μεταρσιώνουν ὑπεράνω κάθε παροδικότητος μέχρι τῆς ἀπεραντοσύνης τῆς θεότητος. Εἰς κάθε ἐκδήλωσιν τῆς ζωῆς διαισθάνεται τὸ ἄπειρον πνεῦμα καὶ ὠτακουστεῖ εὐλαβικὰ τὴν ἀποκάλυψίν του. Τὸ πᾶν εἶναι ἡ «ἀσημένια ματιά», ἡ στιγμή τῆς βιώσεως τῆς ἀξίας καὶ τοῦ νοήματος, ποὺ κρύβουν μέσα τους τὰ φαινόμενα καὶ τὰ ὄντα. Ἡ στιγμή αὕτη κλείει εἰς τὸ βάθος τῆς τὴν αἰωνιότητα καὶ μεταρσιώνει ἐκεῖνον, ποὺ διὰ τοῦ βιώματός της ἔφθασεν εἰς τὴν βεβαιότητα, ὑπεράνω τῆς ροῆς τοῦ κόσμου τούτου, εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἐκείνην, διὰ τὴν ὁποίαν καὶ ὁ θάνατος εἶναι ἀποκάλυψις τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ.

ΚΑ΄.

Ὁ ὄρισμός τοῦ φαινομένου, ὅπερ καλεῖται μυστικισμός, δὲν εἶναι εὐχερής. Ἐντεῦθεν τὸ γεγονός, ὅτι ἄλλοι ἄλλως χαρακτηρίζουν αὐτόν. Ἐν τῇ αὐστηρᾷ σημασίᾳ τῆς λέξεως εἶναι, ὡς ἐπανειλημμένως ὑπεδηλώθη, ἄρσις τῆς διαφορᾶς, ποὺ ὑφίσταται μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, μεταξὺ Ἐγὼ καὶ Μὴ-Ἐγώ. Ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς θρησκείας, ἔνωσις τῆς ψυχῆς μετὰ τὴν θεϊαν οὐσίαν τοῦ παντός ἢ συγχώνευσις αὐτῆς πρὸς τὸ θεῖον μέχρι πλήρους ἐκμηδενίσεως αὐτῆς. Ἡ ἔνωσις προσιδιάζει μᾶλλον εἰς τὸν θεϊστικὸν καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὸν χριστιανικὸν μυστικισμόν, ἐνῶ ἡ συγχώνευσις καὶ ἡ τελεία ἄρσις τῆς προσωπικότητος ἀνήκει

μᾶλλον εἰς τον πανθεϊστικὸν τύπον τοῦ μυστικισμοῦ. Κοινὴ εἰς ἀμφοτέρους εἶναι ἡ πίστις εἰς ἀνώτερον, ἰδανικὸν κόσμον. Διαφέρουν ὅμως ὡς πρὸς τὴν ἐκδοχὴν τοῦ κόσμου τούτου, τὴν σχέσιν πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν τρόπον τῆς ἀπολυτρώσεως ἢ τῆς σωτηρίας. Εἰς τον θεϊστικὸν τύπον προσιδιάζει τὸ βίωμα τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ Θεοῦ, ἡ προσωπικὴ σχέσις πρὸς αὐτὸν καὶ ἡ διὰ τῆς μετανοίας καὶ τῆς χάριτος σωτηρία. Ὁ πανθεϊστικὸς τύπος τοῦναντίον ἀγνοεῖ τὴν ὑπερβατικότητα καὶ τὴν προσωπικὴν ὑπόστασιν τῆς θεότητος, κατ' ἀκολουθίαν καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν προσωπικὴν, ζωντανὴν σχέσιν πρὸς αὐτήν, καὶ διδάσκει τὴν αὐτοσωτηρίαν. Ταύτης διακρίνονται τρεῖς μορφαί, ἀναλόγως πρὸς τὴν τριτην διάκρισιν τῆς ψυχικῆς ἀνάγκης πρὸς λύτρωσιν. Ὁ δρόμος δηλαδὴ πρὸς αὐτὴν εἶναι ἢ θεωρητικὸς ἢ αἰσθητικὸς ἢ πρακτικὸς, ὅπως βλέπομεν ἤδη εἰς τὴν Ἰνδικὴν φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας. Ὁ πρῶτος ἐγείρει τὴν ἀξίωσιν τῆς ἀμέσου ἄρσεως τῆς μεταφυσικῆς ἀντιθέσεως, ποὺ ὑφίσταται μεταξὺ Ὁ Απολύτου καὶ ψυχῆς καὶ τῆς κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἐμμέσου ἀπαλλαγῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ κακοῦ, οἷονδῆποτε καὶ ἂν εἶναι τοῦτο. Ἡ ἄρσις αὕτη συντελεῖται διὰ τῆς γνώσεως, ἣτις συνίσταται εἰς τὴν ἀμεσον ἐποπτεῖαν καὶ ἀντίληψιν τοῦ Ὁ Απολύτου. Πηγὴ τοῦ κακοῦ καὶ οὐσία τῆς ἁμαρτίας εἶναι ἡ ἄγνοια. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν λύτρωσιν ὀδηγεῖ ἡ γνῶσις. Ἡ γνῶσις αὕτη νοεῖται συνήθως ὡς διαίσθησις, διὰ τῆς ὁποίας εἰσδύει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς ἐσχάτας συναρτήσεις τοῦ Παντός καὶ οὕτω ὑψώνεται ὑπεράνω τοῦ Ὁ Ενθάδε, τὰ δεινὰ καὶ αἰθλίψεις τοῦ ὁποίου καταπίπτουν εἰς ἀπλᾶς σκιάς. Αἱ Οὐπανισάδαι, ὁ μεταγενέστερος Βουδδισμὸς, ἡ φιλοσοφία τοῦ Σαμκῦα, τὰ γνωστικὰ συστήματα, ὁ Schopenhauer, ὁ Ed. Von Hartmann, ἡ θεοσοφία καὶ ἡ ἀνθρωποσοφία ἀνήκουν εἰς τὸν τύπον τοῦτον. Ὁ δεύτερος δρόμος πρὸς τὸν λυτρωμὸν ἐπιζητεῖ τὴν ἄρσιν τῆς μονώσεως τοῦ ἐγὼ διὰ τοῦ αἰσθητικοῦ βυθισμοῦ. Ἡ διὰ τῆς αἰσθητικῆς συμπαθείας ἀμεσος ἀντίληψις τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ σύμπαντος ἄγει εἰς τὴν ἔνωσιν μετὰ τοῦ Ὁ Απολύτου. Οὕτω λυτρώνεται ἡ ψυχὴ καὶ ὅλα τὰ δεινὰ τοῦ κόσμου τούτου κατανοῦν φαινομενικά. Ἡ ἔνωσις αὕτη εἶναι δυνατὴ, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ κατὰ τὴν ἐσωτάτην του φύσιν μέρος τῆς οὐσίας τοῦ σύμπαντος. Διὰ τοῦτο δύναται καὶ ὀφείλει νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἔνωσιν αὐτὴν μετὰ τοῦ

Ἐπολύτου, αἴρων οὕτω τὴν ἰδίαν αὐτοῦ μόνωσιν, πηγὴν καὶ αἰτίαν ὄλων τῶν κακῶν. Διὰ τῆς αἰσθητικῆς συμπαθείας ἀποκτᾶ τὸ συναίσθημα τῆς συνυφάνσως τῆς ψυχῆς τοῦ μετὰ τοῦ παντός, διὰ τοῦ ὁποίου μετατίθεται αὕτη εἰς τὴν σύνολον κοσμικὴν κίνησιν καὶ ζωὴν. Τοῦτο ὁμῶς σημαίνει ὑποταγὴν καὶ ἔνταξιν τῆς ψυχῆς εἰς τὸ Ὑπεραισθητόν, τελείαν ἀφοσίωσιν εἰς αὐτό. Ἡ ἀφοσίωσις αὕτη ἐμφανίζει δύο μορφάς, κατὰ τὰς δύο περὶ τοῦ Ἐπολύτου δυνατὰς ἐννοίας, τὸ ὁποῖον θεωρεῖται ἢ ὡς στατικὸν ἢ ὡς δυναμικόν. Κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ ἀφοσίωσις εἰς αὐτὸ φέρει τὸν χαρακτήρα τῆς ἀπαθείας καὶ τῆς ἀδρανείας. Εἰς τὸν τύπον τοῦτον ἀνήκει ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα Prapatti γνωστὴ θρησκευτικὴ κίνησις τῶν Ἰνδιῶν καὶ ὁ ἡσυχαστικὸς μυστικισμὸς τοῦ Βουδδισμού, τοῦ Tersteegen κ.ἄ. Κατὰ τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἐξαίρεται ὁ δυναμικὸς χαρακτήρ τοῦ Ἐπολύτου. Ἐνταῦθα ἡ ἀφοσίωσις εἰς αὐτὸ εἶναι ἀγάπη, συναισθηματικὴ σχέσις, ὅπως βλέπομεν εἰς τὴν Ἰνδικὴν Bhakti, εἰς τὸν Πλωτῖνον, εἰς τὸν Σουφισμόν τῆς Περσίας, εἰς τὸν συναισθηματικὸν μυστικισμόν τῶν μέσων αἰώνων, εἰς τὸν Stefan George καὶ εἰς τὸν Ρίλκε. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἀφοσίωσις αὕτη εἰς τὸ Ὑπεραισθητόν δὲν συνεπάγεται κατ' ἀνάγκην ἀρνητικὴν θέσιν πρὸς τὸν κόσμον. Ὁ τρίτος τέλος δρόμος ἀφορμᾶται ἀπὸ τῆς πεποιθήσεως ὅτι ἡ ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου ὅπως φθάσῃ εἰς τὴν κτῆσιν τοῦ Ἐπολύτου τὴν αἰτίαν αὐτῆς ἔχει εἰς τὸ σφαλερὸν τῆς ἀνθρωπίνης διαγωγῆς. Ὁ ἀνθρώπος δηλαδὴ προσκρούει ἢ εἰς τὴν τάξιν τοῦ Ὑπερβατικοῦ κατὰ τὴν ἀσκησιν τελετουργικῶν ἐπιταγῶν ἢ εἰς τὸ ἀγαθὸν κατὰ τὴν ἀσκησιν ἠθικῶν ἐντολῶν. Αἱ ἀπολυτρωτικαὶ διδασκαλίαι, ὅσαι θέτουν ὡς ἀρχὴν τὴν προᾶξιν, διακρίνονται εἰς δύο εἴδη, συμφώνως πρὸς τὰς δύο ἐκδοχὰς τοῦ Ἐπολύτου, περὶ τῶν ὁποίων ὠμιλήσαμεν. Τὸ μὲν ἐξαίρουν τὴν δρᾶσιν, ὅτε ἐπιτάσσεται ὡς καθῆκον εἰς τὸν ἀνθρώπον ἢ κοινωνικὴ συναντίληψις καὶ ἡ ἐργασία πρὸς τελείωσιν ἑαυτοῦ, τὸ δὲ κηρύσσεται ἢ παραίτησις ἀπὸ κάθε δρᾶσιν, ὅτε ὡς κύριον καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου θεωρεῖται ὁ περιορισμὸς καὶ ἡ κατὰ πάντα ὑπομονή. Σημειωτέον ἐν τούτοις ὅτι τὰ ὅρια μεταξὺ τοῦ πανθειστικοῦ τύπου τῆς θρησκείας, τοὺς ἀπολυτρωτικοὺς τρόπους τοῦ ὁποίου ἐσκιαγραφήσαμεν ἀνωτέρω, καὶ τοῦ θεϊστικοῦ, εἶναι ρευστά. Διὰ τοῦτο καταλήγει συχνὰ ὁ πανθειστικὸς μυστικισμὸς εἰς

τὴν πίστιν εἰς προσωπικὸν Θεόν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἀπολύτρωσιν εἶναι ἐν πολλοῖς κοινὸς εἰς ἀμφοτέρους τοὺς θρησκευτικοὺς τούτους τύπους. Κοινὰ ὅμως διόλου εἰς τοὺς δύο τύπους εἶναι : Πρῶτον ἡ ἀπόπειρα πρὸς σύλληψιν τῆς θεότητος ἐκ τοῦ ἰδίου ὑποκειμένου, καὶ δὴ ἡ τῆς οὐσίας αὐτῆς ἢ τῶν ἐπενεργειῶν τῆς θείας δυνάμεως ἐπὶ τῆς ψυχῆς. Ἐπειτα ἡ δι' ἀρνητικῶν μόνον κατηγορημάτων περιγραφή τῆς κατὰ τὸν τρόπον ἐκεῖνον βιωθείσης θεότητος ἢ συχνὰ καὶ διὰ τῆς ἀπολύτου σιωπῆς, ἵνα δηλωθῇ δι' αὐτῆς τὸ ἄρρητον, τὸ ἀνέκφραστον καὶ τὸ ἀπερίγραπτον τοῦ μυστηρίου. Τέλος τὰ ψυχολογικὰ ἐλατήρια, ὅποια ἡ ἐσωτερικὴ διάσπασις, ἡ μεταξὺ ἐγὼ καὶ κόσμου ἀντίθεσις, τὸ συναίσθημα τοῦ πεπερασμένου τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἡ βίωσις τῶν ὁρίων τῆς ἀτομικότητος, ἡ δυσπιστία πρὸς τὰς νοητικὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Ἄλλ' ὡς ἴδωμεν ἀκριβέστερον τὸ πρᾶγμα. Ὁ μυστικισμὸς εἶναι μία ἀπὸ τὰς μορφὰς τοῦ πολιτιστικοῦ βίου, ἣτις ἐμφανίζεται οὐ μόνον εἰς τὴν ἰθρησκείαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὴν τέχνην καὶ τὴν λογοτεχνίαν, καὶ ἀναφέρεται εἰς σιωπηλὰ βάθη, τὰ ὅποια ἀπὸ πολλοὺς δὲν ἤμποροῦν νὰ βιωθοῦν. Πρόκειται περὶ ἐσωτέρας τινος λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἣτις δὲν ἀπαντᾷ διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς τοῦτον εἰς ὅλους τοὺς πολιτιστικοὺς κύκλους. Ἀκριβέστερον, πρόκειται περὶ μορφῆς τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, ὑπὸ τῆς ὁποίας ποθεῖται καὶ ἀπαιτεῖται ἡ ὑπερνίκησις τοῦ χωρισμοῦ τῆς μὴ δεκτικῆς λόγου θεότητος καὶ τῆς ψυχῆς ἤδη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἐπιγείου βίου, καὶ δὴ μέχρι τελείας ἐνώσεως ἀμφοτέρων. Εἶναι λοιπὸν συγγενῆς πρὸς τὸ θεμελιῶδες θρησκευτικὸν συναίσθημα τῆς νοσταλγίας, ἀπέραντος πόθου πρὸς τὸ Ἀπέραντον, πρὸς τὴν ψυχικὴν πληρότητα. Κατὰ ταῦτα προσιδιάζει εἰς βαθείας καὶ προβληματικὰς φύσεις, τὰς ὁποίας δὲν ἱκανοποιεῖ ὁ παρῶν κόσμος καὶ αἱ ὅποια αἰσθάνονται ὀδυνηρῶς τὰ ὅρια καὶ τὰς ἐλλείψεις του καὶ ποθεῖν ἔνεκα τούτου τὸν λυτρωμόν, ἐπειδὴ κρύπτουν μέσα τους εἰκόνα, ἣτις εἶναι ὡραιότερα ἀπὸ ὅλας τὰς εἰκόνας τοῦ κόσμου τούτου. Ἡ ψυχὴ των ζητεῖ νὰ ὑπερνικήσῃ ὅλα τὰ ὅρια διὰ νὰ ἐπανεύρῃ τὴν πατρίδα τῆς ἤδη κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν. Τοῦτο κατορθώνει διὰ τῆς ἄρσεως τῆς μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου ἀποστάσεως συνεπεία τῆς ὁποίας ἐνοποιοῦνται ἢ συγχωνεύονται Θεός

καὶ ἄνθρωπος, ἄνθρωπος καὶ κόσμος. Τοιουτοτρόπως ἡ ψυχὴ θεοῦται καὶ ὁ Λόγος τοῦ παντός γεννᾶται μέσα εἰς τὴν ψυχὴν. Ὡς σύμβολον τοῦ συμβάματος αὐτοῦ χρησιμεύει εἰς τὸν Eckhart ἡ γέννησις τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς Μαρίας, ἣτις δὲν εἶναι ἅπαξ γενόμενον ἱστορικὸν γεγονός, ἀλλὰ αἰείποτε ἐπαναλαμβανομένη γέννησις τοῦ Χριστοῦ μέσα εἰς τὴν καθαρὰν ψυχὴν. Διὰ τῆς ἐνώσεως ἢ τῆς συγχωνεύσεως αὐτῆς αἴρεται πᾶσα ἠθικὴ, αἰσθητικὴ καὶ θρησκευτικὴ κρίσις. Διότι αὗται ἀπαιτοῦν τὴν διαρκίαν, παρὰ τὸ κρίνον ὑποκείμενον τὸ νοούμενον ἀντικείμενον, παρὰ τὸ ἀγαθὸν τὸ κακόν, τὸ καλὸν παρὰ τὸ αἰσχρὸν, τὸ ἅγιον παρὰ τὸ βέβηλον. Ὁ Θεὸς εἶναι τὰ πάντα ἐν πᾶσι. Διὰ τοῦτο πᾶν ἐρώτημα ἔχει ὡς ἀπάντησιν: Σὺ εἶσαι. Εἶναι δὲ ἡ ἔνωσις αὕτη δυνατὴ, ἐπειδὴ —παλιν κατὰ τὸν Eckhart— εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς μας ὑπάρχει μεταφυσικὸς τις πυρῆν, ὁ θεῖος σπινθήρ, ὅστις κατάγεται ἀπὸ τὸν σκοτεινὸν βυθὸν τῆς θεότητος καὶ ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν οὐσίαν τῆς μονήρους τῆς φύσεως. Ὁ πυρῆν οὗτος συγκροτεῖ τὴν ἐνότητα τοῦ βίου μας, ὅπως ἡ θεία οὐσία τὴν ἐνότητα τῆς θείας ὑποστάσεως. Διὰ τοῦ πυρῆνος τούτου καθίσταται δυνατὸν εἰς τὴν ψυχὴν νὰ γνωρίσῃ ἀμέσως καὶ ἄνευ εἰκόνων καὶ παρομοιώσεων τὸν Θεόν. Δι' αὐτοῦ ὁμιλεῖ οὗτος πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἠμπορεῖ νὰ ἐπιδρᾷ ἐφ' ἡμῶν. Ἐξ ἄλλου μέσα εἰς τὸν ψυχικὸν τοῦτον πυρῆνα ἐνυπάρχει ὁ νοσταλγικὸς πόθος πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὴν θεϊαν πηγὴν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξεπορεύθη.

Ὁ μυστικισμὸς ἀναφέρεται εἰς, τὸ μὴ δεκτικὸν λόγου, ὅπερ ἀποτελεῖ γνῶρισμα τῆς θείας φύσεως καὶ τὸ ὁποῖον προσεγγίζομεν μόνον διὰ τῶν ψελλισμάτων τῆς λατρείας τῆς, ὅταν εἰς τὴν κενὴν παντός περιεχομένου ψυχὴν εἰσδύσῃ κατολισθαίνουσα ἡ ἀκτὶς τοῦ θείου σκότους. Τὸ μυστήριον λοιπόν, πρὸς τὸ ὁποῖον κατατείνει ὁ μυστικισμὸς, εἶναι τὸ μυστήριον τοῦ βάθους, ὁ αἰνιγματώδης λόγος παντός πραγματικοῦ, ὅστις ἀποκρούπτει ἑαυτὸν ἀπὸ τὸ ἀφελές βλέμμα τοῦ ἀνθρώπου τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ἡ μὴ δεκτικὴ λόγου πλευρὰ αὕτη τῆς θεότητος χαρακτηρίζεται συχνὰ ὡς τὸ θεῖον μηδέν, ὅπερ ὅμως εἶναι πολὺ περισσότερον ἀπὸ κάθε πραγματικὴν ὑπαρξιν. Ἡ θεότης εἶναι τὸ Μηδέν, ἐφ' ὅσον δὲν ἠμποροῦμεν νὰ χρησιμοποιήσωμεν περὶ αὐτῆς θετικὰ κατηγορήματα. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν καλεῖται ὑπὸ τῶν μυστικῶν καὶ ἔρημος, σιωπηλὸν βάθος κ.τ.τ., ἵνα ἐκφρασθῇ δι' αὐτῶν τὸ μὴ κα-

θοριστὸν τῆς θεότητος. Ἐν τούτοις τὰ ὄντα τοῦ κόσμου τοίτου εἶναι ἀπεικασματα τοῦ αἰωνίου κόσμου καὶ δι' αὐτὸ δύνανται νὰ ὑπενθυμίζουσι τὸν Θεόν. Ἡ φύσις εἶναι ἀντικατοπτρισμὸς αὐτοῦ καὶ ὁ ἄνθρωπος εἰκὼν. Οὕτω ἡ φύσις ὑπομιμνήσκει τὸν Θεόν, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ὁ ἄνθρωπος εἶναι θεῖος. Τὰς ψυχολογικὰς προϋποθέσεις τῆς μυστικῆς ἄρσεως τῆς μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου διαφορᾶς ἀνάγκη νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὸ ἀπώτατον παρελθὸν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ὅπου ἡμεῖς βλέπομεν ὄρια βλέπει ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος μεταβάσεις, τὸ ἐν μέσα εἰς τὸ ἄλλο. Λαμβάνει γνῶσιν τῶν πραγμάτων διὰ τῆς συμμετοχῆς του εἰς αὐτὰ κατὰ τρόπον εἰς ἡμᾶς ἀνεξήγητον διὰ τῆς νοήσεως. Γίνεται ὁ ἴδιος πράγμα. Τοῦτο εἶναι ἡ ἀφετηρία τῆς γνωσιολογίας τῶν μυστικῶν, ἣτις εἶναι ἡ αὐτὴ ἐν Ἰνδίας καὶ παρὰ Πλωτίνῳ, παρὰ Goethe καὶ παρὰ τοῖς συγχρόνοις. Τὴν φύσιν τῆς συνοψίζουσι καθαρὰ οἱ μνημονευθέντες ἤδη στίχοι τοῦ μεγάλου ποιητοῦ :

Λιογέννητο ἂν δὲν ἦταν τὸ μάτι,

Τὸν ἥλιο δὲν θὰ μπόραγε νὰ ἰδῆ.

Κι' ἂν τοῦ Θεοῦ ἡ δύναμη στὸ εἶναι μας δὲν θάταν,

Πῶς ἀπ' τὸ θεῖο θ' ἀντλούσαμε βαθύτατη χαρά ;

Ὁ Lévy - Brühl ὁμιλεῖ περὶ τοῦ νόμου τῆς συμμετοχῆς, συμφώνως πρὸς τὸν ὅποιον τὰ ἀντικείμενα, ποὺ ἡμεῖς διακρίνομεν, μετέχουσι ἀλλήλων καὶ νοοῦνται μετ' ἀλλήλων καὶ ἐντὸς ἀλλήλων. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω κατανοοῦμεν εὐκόλως ὅτι ὁ μυστικισμὸς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθῆ ὅπου ὑπάρχει τὸ πρωτεῖον τοῦ νοῦ, ὅπου ἐξαίρεται τὸ ὄρατὸν καὶ τὸ αἰσθητὸν καθόλου καὶ ὅπου ὁ σκεπτικισμὸς καταστρέφει τὴν ἰδέαν τοῦ θαυμαστοῦ. Τὰ κυριώτερα γνωρίσματα τῆς μυστικιστικῆς εὐσεβείας εἶναι τὰ ἐπόμενα : Τὸ μὴ δεκτικὸν λόγου, τ. ἔ. ἡ πεποίθησις ὅτι τὸ θεῖον δὲν δύναται νὰ νοηθῆ διὰ τῶν κατηγοριῶν τοῦ νοῦ. Πρόκειται μᾶλλον περὶ ἀμέσου ἐποπτείας τοῦ Θεοῦ. Τὸ βίωμα τοῦτο ἀντιτάσσεται πρὸς τὴν ἐρμηνείαν αὐτοῦ διὰ τῶν ἐννοιῶν τῆς νοήσεως. Ὡσαύτως καὶ αὐταὶ αἱ ὑψισταὶ ἀξιολογικαὶ ἐννοιαὶ δὲν στοχάζονται τῆς οὐσίας, ἀλλὰ μόνον τῶν μορφῶν τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ. Οὕτω ἡ μυστικὴ θεωρία εἰς οὐδεμίαν λογικὴν γνῶσιν ὁδηγεῖ. Εἰς τὸ μυστικὸν βίωμα ἐμφανίζεται ὁ Θεὸς ὡς τὸ ἀπολύτως Ἄμορφον καὶ Ἀσχημάτιστον, ὡς τὸ Ἀκαθόριστον, ὅπερ στερεῖται παντὸς ὁρισμοῦ καὶ κατοικεῖ ἐντὸς αἰωνίας σι-

γῆς. Γνωρίζεται ὡς ἡ ἀπόλυτος ἐνότης, ἣτις περικλείει ἐντὸς ἑαυτῆς ὅλας τὰς μορφάς, χωρὶς νὰ ἡμπορῇ νὰ νοηθῇ δι' οὐδεμιᾶς μορφῆς. Ἄλλο τι γνώρισμα εἶναι ἡ ὁρμὴ πρὸς ἔνωσιν καὶ τὸ βίωμα αὐτῆς. Ἦδη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ παρόντος βίου ἡμπορεῖ νὰ ἐνωθῇ ἡ ψυχὴ μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ καὶ ὁ Θεὸς θέλει τὴν ἔνωσιν ταύτην, δυνάμει τῆς ἀγάπης τοῦ μακαρίου ὄντος, καὶ ἡ ψυχὴ, δυνάμει τῆς φλογὸς τῆς ἀγάπης, ποὺ ἐνοικεῖ μέσα εἰς τὴν θείαν φύσιν τῆς, ὑπάρχει δρόμος τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν ψυχὴν. Πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἐνώσεως ταύτης ἀπαιτεῖται βυθισμὸς τῆς ψυχῆς εἰς ἑαυτήν, ἀποχώρησις εἰς τὴν ἔρημίαν, συγκέντρωσις εἰς τὸν θείον σπινθῆρα, ποὺ φέγγει εἰς τὰ ἄδυτα τοῦ ἐνδομύχου κόσμου. Ἡ ψυχὴ ὀφείλει νὰ ἀπογυμνωθῇ ἀπὸ ὅλας τῆς τὰς δυνάμεις, νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ ὅλας τὰς ἐξωτερικὰς ἐντυπώσεις. Τὸ μυστικὸν βίωμα ἀπαιτεῖ ὡς προϋπόθεσιν κατάστασιν τῆς ψυχῆς, τὴν ὁποίαν περιγράφουν οἱ μυστικοὶ διὰ τῶν συμβόλων τῆς καθαρότητος, τῆς γυμνότητος, τῆς πτωχείας, τῆς σιωπῆς, τοῦ θανάτου. Ὅ,τι βιοῦται κατὰ τὴν ἔνωσιν ταύτην μετὰ τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ σύμπαντος εἶναι τόσο βαθύ, μακάριον καὶ συγκλονιστικόν, τὸ ἀντικείμενον τοῦ βιώματος τούτου τόσο μέγα, ὥστε οὐδεμίαν λέξις καὶ οὐδεμίαν ἔννοιαν εἶναι εἰς θέσιν νὰ συλλάβῃ αὐτό, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον νὰ ἐκφράσῃ. Οὕτω παραμένει ὁ μυστικὸς ἄφωτος πρὸ τοῦ Ἄνεκφράστου. Ἄλλ' ὅταν ἡ ψυχὴ ἐπανέλθῃ εἰς ἑαυτήν αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἀνακοινώσῃ τὸ Ἄρητον. Οὐχὶ ὅμως διὰ τῶν συνήθων ὀνομάτων τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, ὡς εἶναι αἱ ἔννοιαι, χρήσιμοι πρὸς καθορισμὸν τῶν ὑλικῶν πραγμάτων. Τὸ ὑπεραισθητὸν περιεχόμενον ἀπαιτεῖ ἀνάλογον μορφήν. Τοιαύτη εἶναι τὰ σύμβολα, αἱ εἰκόνες, αἱ παραβολαὶ καὶ αἱ παρομοιώσεις, διὰ τῶν ὁποίων ὑποδηλοῦται ἀμυδρῶς ἡ φύσις τῆς θεότητος. Καὶ ὅμως καὶ ταῦτα θεωροῦνται πάλιν ἀνεπαρκῆ. Praetermittantur Simulacra Nostra, ὅταν ἐμφανιζώμεθα πρὸ τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο ἀκροᾶται ἡ Ἰνδικὴ σοφία ἐν τῷ Θεῷ τὸ μέγα Ὁχι - ὄχι, βλέπει ὁ Δάντης ἕνα κενὸν κύκλον, εἰσέρχεται ὁ Ἄγν. Σιλέσιος εἰς μίαν ἔρημον. Τέλος ὁ μυστικισμὸς τελεῖ εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἱστορικῶς δεδομένην θρησκείαν. Ἡ ἀληθινὴ Καθὰ εἶναι ἡ εἰς τὸν Ἄλλαχ ἀφωσιωμένη καρδιά, ἡ ἀληθινὴ ἁγία Γραφή εἶναι τὸ φιλόφρον ἄσμα, ὅπερ ἀντηχεῖ μέσα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην

ψυχὴν, τὸ ἀληθινὸν μυστήριον εἶναι ἡ σιωπηλὴ λατρεία, ἐντὸς τῆς ὁποίας συναντᾷ ὁ Θεὸς τὴν ψυχὴν. Αἱ θεῖαι ἐντολαὶ δὲν ἔχουν καμμίαν πλέον ἰσχὺν δι' ἐκεῖνον, ὅστις ἔφθασεν μέχρι τῆς ἐνώσεως. Καὶ ὁ Χριστὸς ἔχει νόημα μόνον ὡς σύμβολον τῆς ἄρσεως τῆς μεταξὺ ψυχῆς καὶ Θεοῦ ἀντιθέσεως, ὡς ἔκφρασις τῆς Unio Mystica, διὰ τῆς ὁποίας γεννᾶται μέσα εἰς κάθε ἀνθρώπινην ψυχὴν ὁ Θεός. Σκοπὸς τοῦ μυστικισμοῦ εἶναι ἡ ἔνωσις μετὰ τοῦ θείου, ἡ συγχώνευσις, ὁ αὐταφανισμὸς τῆς ψυχῆς ἐντὸς αὐτοῦ, ἡ διάλυσις ἐν τῷ Θεῷ. Σαφῶς φαίνεται ὁ σκοπὸς αὐτὸς εἰς τὴν περὶ Νιρβάνα διδασκαλίαν τοῦ πρωταρχικοῦ Βουδδισμού, εἰς τὴν Ἑξαφάνισιν τοῦ Σουφισμού, εἰς τὴν Ἐνωσιν τοῦ ψυχικοῦ πυρῆνος πρὸς τὴν ἀπροσδιόριστον θεότητα παρὰ τοῖς μυστικοῖς τῶν μέσων αἰώνων. Ὁ Goethe μᾶς δίδει καὶ ὡς πρὸς τοῦτο τὴν ἀρμόζουσαν εἰκόνα :

Καμμιά ἀπόστασις δὲν σὲ κουράζει.

Πετῶντας ἔρχεσαι καὶ σταματᾷς.

Καί, πεταλούδα μου ὠραία στὸ τέλος

Τὸ φῶς διψῶντας καίγεις, πᾶς.

Τὸ ὑψιστον θέλητρον τῆς ἐνώσεως περιγράφεται ὡς ὕπνος χωρὶς ὄνειρα. Ἡ γλῶσσα παύει. Διότι :

„ Ἀπὸ τῆ σιωπῆ γνωρίζονται ἐκεῖνοι,

Ποὺ κλείνουν μέσα στὴ ψυχὴ τους τὸ Θεό,

ὅπως ψάλλει ὁ Tersteegen. Εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὸν καὶ θεολογικὸν βίον τῆς Δύσεως ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἔσχεν ὁ μυστικισμὸς τοῦ Ψευδοδιονυσίου, ὅστις ἀντλεῖ καὶ αὐτὸς ἐκ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ. Εἰς τὴν Γερμανίαν ἐκδηλοῦται ὁ χριστιανικὸς οὗτος μυστικισμὸς ὑπὸ τρεῖς μορφάς, συνδεδεμένας πρὸς τοὺς τρεῖς κυρίους ἐκπροσώπους αὐτοῦ, τὸν Eckhart, τὸν Suso καὶ τὸν Tauler. Ὁ πρῶτος συνδέει τὸν μυστικισμὸν πρὸς τὴν γνῶσιν, ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν θεωρητικὴν ἀξίαν, ὁ δεύτερος ἐκπροσωπεῖ αἰσθητικὸν καὶ χαρακτῆρα ποιητικὸν φέροντα μυστικισμόν, καὶ ὁ τρίτος συσχετίζει αὐτὸν πρὸς τὴν ἠθικὴν ἀξίαν καὶ προᾶξιν. Ὁ Eckhart πιστεύει εἰς τὴν ἐνότητα μεταξὺ ψυχῆς καὶ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν ἐξέφρασαν ἤδη οἱ Πέρσαι διὰ τῆς εἰκόνης τοῦ κατόπτρου καὶ τοῦ ἡλίου. Ὁ Θεὸς γεννᾶται ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ ἀνθρώπος ἐντὸς τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' εἴμεθα τόσον ἀπαραίτητοι εἰς αὐ-

τὸν ὅσον καὶ αὐτὸς εἰς ἡμᾶς. Ὁ μυστικισμὸς τοῦ Eckhart φέ-
ρει χαρακτῆρα πανθεϊστικόν. Διὸ καὶ μεταξὺ βασιλείου τῆς φύ-
σεως καὶ βασιλείου τῆς χάριτος δὲν ὑφίσταται δι' αὐτὸν χάσμα.
Τέλος τονίζει τόσον πολὺ τὴν θρησκευτικὴν ἀτομικότητα, ὥστε
φαίνεται ἐνίοτε ὅτι ἀμφισβητεῖ τὴν αὐθεντίαν τῆς ἐκκλησίας. Δια-
φορετικὰ ὁ Suso. Εἰς τὴν σοφίαν φθάνομεν κατ' αὐτὸν διὰ τῆς
βιώσεως τῆς ζωῆς, διὰ τοῦ πόνου καὶ τῆς ἀγάπης. Τότε ἡ ψυχὴ
κενοῦται ἀπὸ ὅλα τὰ πράγματα. Μόνον ἡ ταπεινοφροσύνη ἀπο-
λείπεται ἐντὸς αὐτῆς, τὸ συναίσθημα τῆς μικρότητος ἔναντι τοῦ
Θεοῦ. Ἡ συγκέντρωσις, ὁ ἀφανισμὸς τῶν αἰσθήσεων εἶναι ἡ
προϋπόθεσις τῆς ἀνατολῆς τῆς ἀληθείας ἐντὸς τῆς ψυχῆς. Τὸν αἰ-
σθητικὸν μυστικισμὸν τοῦ Suso ἀντικαθιστᾷ ὁ Tauler διὰ τοῦ
ἠθικοῦ καὶ πρακτικοῦ. Ὁ μυστικὸς βίος σημαίνει ὀλιγόρκειαν,
στέρησιν καὶ πτωχείαν. Οὕτω ἐπανευρίσκομεν τὸ πρωταρχικόν
μας ἐγώ, τὸν θεῖον σπινθῆρα καὶ τότε δημιουργοῦμεν χῶρον διὰ
τὸ θεῖον ἐντὸς τῆς ψυχῆς μας. Ὁ Θεὸς εἶναι σιωπῆ, ἀπόλυτος
ἡρεμία, κενόν, ἐρημία καὶ μόνωσις. Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγε-
ται ἤδη ὅτι ὁ μυστικισμὸς δὲν εἶναι ἐνιαῖόν τι καὶ ἀδιαφόρητον
φαινόμενον. Ἐκαστος ἐκ τῶν τριῶν τούτων μυστικῶν ἀντιπρο-
σωπεύει ἴδιον εἶδος, ὁ Eckhart θεωρητικόν, ὁ Suso αἰσθητι-
κόν, ὁ Tauler πρακτικὸν μυστικισμόν. Ἐπισκοποῦντες τὴν ἱστο-
ρίαν εὐρίσκομεν καὶ ἄλλα εἶδη μυστικισμοῦ : τὸν ἐνεργητικὸν καὶ
τὸν ἡσυχαστικόν, τὸν πανθεϊστικὸν καὶ θεϊστικόν, ὅπως καὶ τοὺς
τύπους ἐκείνους, οἵτινες ἐκπηγάζουν ἐκ τῆς μονομεροῦς κατευ-
θύνσεως πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὴν ψυχὴν καὶ πρὸς τὴν φύσιν. Ἐν
τούτοις οὐδὲν ἴσως ἐκ τῶν εἰδῶν τούτων τοῦ μυστικισμοῦ ἐμφα-
νίζεται μονομερῶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Γενικῶς τέλος θεωροῦντες τὸν
μυστικισμὸν καθόλου δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν αὐτὸν εἰς κυρίως
μυστικισμὸν καὶ εἰς μαγικόν, οἵτινες καὶ αὐτοὶ δυσκόλως ἀπαν-
τοῦν ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων. Ὁ πρῶτος ἐξαίρει τὴν θεότητα κατὰ
τὴν μυστικὴν θρησκευτικὴν σχέσιν, ὁ δεύτερος τὴν ψυχὴν. Οὕτω
ἡ ψυχὴ θεωρεῖται ὡς σταγὼν ἐν τῷ ὠκεανῷ τοῦ Θεοῦ, κενὴ πά-
σης αὐτοτελείας ἢ πιστεύεται ὡς τὸ καθαρώτατον ὄλον τῶν ὄν-
των ἢ καὶ ἀναρχος καὶ ἄκτιστος. Ἡ ἔξαρσις αὕτη τῆς ψυχῆς δύ-
ναται νὰ ὀδηγήσῃ μέχρι τῆς ἰδέας ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι κάτι τὸ
ἀδύναμον καὶ ἐνδεές, ὅπερ χρήζει τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Συνε-
λόντι εἰπεῖν, εἰς μὲν τὸν κυρίως μυστικισμὸν ἐξαφανίζεται ἡ ψυχὴ

πρὸ τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ, εἰς δὲ τὸν μαγικὸν ὁ Θεὸς πρὸ τῆς παντοδυνάμου ψυχῆς. Ἐν τούτοις καὶ οἱ τύποι οὗτοι δὲν ἐμφανίζονται καθαροί, ἀλλὰ συνυπάρχουν κατὰ ποικίλους συνδυασμούς. Ὁ Eckhart λ. χ. ἀνήκει σαφῶς εἰς ἀμφοτέρους. Κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους ἀπαντῶμεν μίαν ἀναβίωσιν τῆς μυστικῆς διαθέσεως, ἀφοῦ διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ὕλισμοῦ εἶχε περιπέσει εἰς φαινομενικὸν θάνατον. Ἀλλὰ ἡ ἀναζωογόνησις τῆς ἰδεοκρατικῆς φιλοσοφίας ᾧδήγησε καὶ εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ μυστικισμοῦ, ὅστις ἐκδηλοῦται καὶ ἀλλαγῶν καὶ εἰς τὴν ποίησιν καὶ ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν Ρωμαντισμόν, τὸν Ἐξπρεσσιονισμόν καὶ τὸν Νέον Ρωμαντισμόν. Ἢδη διὰ τὸν Herder ὁ κόσμος εἶναι τὸ σύμβολον τοῦ ἀπολύτου θείου πνεύματος καὶ τῆς πρὸς δημιουργίαν ἀγωνιζομένης βουλήσεώς του. Πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦτο γνωρίζει συγγενῆ τὴν ψυχὴν του, διὰ τῆς ὁποίας αἰσθάνεται ἑαυτὸν ὁ Θεὸς καὶ ἐντὸς τῆς ὁποίας εὐρίσκει ἑαυτόν. Πρὸς τὸν μυστικισμόν συμμαχεῖ στενῶς καὶ ὁ Ρωμαντισμός. Οὕτω ὁ Novalis κηρύττει ὅτι ἡ φύσις δὲν ἔχει αὐτοτελῆ ὄντοτητα, ἐπειδὴ πᾶν τὸ οὐσιῶδες ἐν αὐτῇ εἶναι πνεῦμα καὶ ψυχὴ. Ἡ φύσις εἶναι σύμβολον μόνον, σκιά, πέπλος, ὅστις καλύπτει τὸ ἅγιον. Πρὸς αὐτὸ κατατείνει ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ. Διὰ τοῦτο οἱ «ῥυμοὶ πρὸς τὴν νύκτα». Αὕτη εἶναι ὁ προάγγελος τῆς αἰωνιότητος. Κατ' αὐτὴν ὁ κόσμος ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν ψυχὴν, ἡ ὁποία μένει τέλος μόνη καὶ ἐρημικῆ μέσα εἰς τὸ μυστήριον τοῦ σκότους.

ΚΒ΄.

Ἔλα αὐτὰ τὰ γνωρίσματα εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὸ θρησκευτικὸν βίωμα τοῦ Ρίλκε. Τὴν ἀποχώρησιν εἰς ἑαυτὸν καὶ τὴν μόνωσιν, τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ ὅλα τὰ ἐξωτερικὰ ἀπλῶς πράγματα, τὸν πόθον πρὸς ἕνωσιν μετὰ τῆς θεότητος, τὸν μὴ δεκτικὸν λόγου χαρακτῆρα αὐτῆς καὶ τὸ ἀνέκφραστον τοῦ βιώματός της, τὰς εἰκόνας καὶ τὰς μεταφοράς, τὴν γνωσιολογίαν τῶν μυστικῶν, ὡς αὕτη διεμορφώθη ἤδη ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, τοῦ Αὐγουστίνου, Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, τὸν θρησκευτικὸν ἀτομικισμόν, τὴν ἀδιαφορίαν πρὸς τὴν ἐπίσημον διδασκαλίαν τοῦ θεικοῦ θρησκευέματος, τὴν πρὸς τὴν μονιστικὴν ἐκδοχὴν τοῦ ὄντος

προτίμησιν, ἧτις ζητεῖ τὴν ἐσωτερικὴν συνάρτησιν τῶν ποικίλων μορφῶν τῆς ὑπάρξεως, φεύγουσα τὴν διαρχίαν. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ θρησκευτικότης του κινεῖται μεταξὺ θεϊστικοῦ καὶ πανθεϊστικοῦ μυστικισμοῦ καὶ ἴσως ἤμποροῦσε νὰ ὀνομασθῆ, ὡς ὑπεδηλώθη, πανθεϊστικὸς μυστικισμὸς, ἄλλως τε καὶ ἐπειδὴ δὲν ταυτίζει πάντοτε Θεὸν καὶ κόσμον, ἀλλὰ διασώζει τὴν ὑπερβατικότητα τῆς θεότητος καὶ φαίνεται ὅτι δὲν ἀποκλείει ἀπὸ αὐτὴν τὴν προσωπικὴν ὑπόστασιν. Εἰς τὸν Θεὸν αὐτὸν φθάνει διὰ τοῦ βυθισμοῦ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ψυχὴν, διὰ τῆς ἐρημίας. εἰς τὴν ὁποίαν ἀποχωρεῖ. Τὸν ζητεῖ ὄχι ὡς τὴν ἐστίαν τῶν ἰδεῶν του, ἀλλ' ὡς πηγὴν τῶν συναισθημάτων του, ὡς τὴν fons amoris, ὡς τὴν ἐσωτάτην οὐσίαν τῆς ζωῆς του. Διὰ τοῦτο εἶναι Θεὸς προσιτὸς εἰς τὸ συναίσθημα, Θεός, πὺ μόνον νὰ βιωθῆ εἶναι δυνατὸν, ἡ σκοτεινὴ ρίζα, μέχρι τῆς ὁποίας κατέρχεται διὰ τῆς σιωπῆς, διὰ τῆς νύκτας, διὰ τῆς νοσταλγίας. Ὁ ποιητὴς προσπαθεῖ ἐν τούτοις νὰ ἐκφράσῃ τὴν σχέσιν μεταξὺ τοῦ Θεοῦ τούτου καὶ τῆς ψυχῆς διὰ νέων κάθε φορὰν εἰκόνων, συμβόλων καὶ μεταφορῶν, κατ' ἀντίθεσιν λ.χ. πρὸς τὸν Eckhart, ὅστις κατορθώνει τοῦτο δι' ὀλίγων μεγάλων συμβόλων. Ὅλα χρησιμεύουν εἰς αὐτὸν ὡς σύμβολα τοῦ θείου. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἐλάχιστον ὅσον καὶ τὸ μέγιστον, τὸ πλησιέστατον καὶ τὸ ἀπώτατον. Ἐναντι τοῦ Θεοῦ τούτου, ὅπερ ἐνοικεῖ εἰς ὅλα, ἀνάγκη ὅπως ἡ ποιητικὴ ἐκφρασις προσλαμβάνῃ διαρκῶς νέας μορφάς, διὰ νὰ ἐπιτευχθῆ ὅπως δὴποτε ἡ ἐκφρασις τῆς πολυπλεύρου του φύσεως. Διότι, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι κατ' οὐσίαν τὰ πάντα, οὐδεμία ἐπὶ μέρος εἰκὼν εἶναι ἀρκετὴ, ὅπως ὑποδηλώσῃ τὰ βάθη του. Τὸ ἀκαθόριστον τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ συνεπάγεται ἐξ ἄλλου τὴν ἔλλειψιν προσωπικοῦ τόνου. Διότι εἶναι πολὺ δύσκολος ἡ σύναψις προσωπικῶν σχέσεων πρὸς τοιοῦτον Θεόν. Πρὸς τούτοις Θεὸς καὶ ψυχὴ δὲν ἐντάσσονται εἰς κοινωνικὰς σχέσεις. Ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται μόνον εἰς τοὺς ἀποδημητὰς καὶ τοὺς ἐρημικούς. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ ἀτομικὸς χαρακτὴρ τῆς θρησκευτικότητός του. Τὸν χαρακτῆρα τοῦτον τῆς θρησκείας ἐξαιρουσιν συχνὰ καὶ οἱ μεγάλοι μιστικοί. Εὐρυτέραν ὁμῶς συνείδησιν αὐτοῦ ἐδημιούργησεν ὁ Kierkegaard, ὅστις ἀποκόπτει ὅλας τὰς παραφυάδας, πὺ περισφίγγουν τὴν θρησκείαν, τὴν θεωρίαν καὶ τὴν γνῶσιν, τὴν τέχνην, τὴν παράδοσιν, τὸν ἀστισμόν. Διότι φερὺς τῆς πίστεως μόνον ἡ προσωπικότης ἤμπορεῖ νὰ εἶναι.

Εἰς τὸ «Βιβλίον τῶν Ὡρῶν» προσπαθεῖ ὁ ποιητὴς νὰ ἐκφράσῃ κατὰ ποῖον τρόπον καὶ εἰς ποῖα σημεῖα διασταυρῶνεται ἡ θεία καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ὑπαρξεις, πειρᾶται νὰ δείξῃ τὸν μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἐσώτατον σύνδεσμον, τὴν ἀμοιβαίαν ἐντὸς ἀλλήλων παρουσίαν των. Ἡ θρησκευτικότης του, ὅπως συμβαίνει ὡς πρὸς ὅλους τοὺς μυστικούς, δὲν χρειάζεται ἐδῶ μεσίτας μεταξὺ τῆς ψυχῆς του καὶ τοῦ Θεοῦ, οὔτε ἱερεῖς οὔτε ἐκκλησίαν οὔτε ἀγίους. Ἡ προσευχὴ του κατευθύνεται κατ' ἄμεσον τρόπον πρὸς τὸν Θεόν, τὸν ὁποῖον διαισθάνεται παρόντα καὶ δρῶντα πανταχοῦ τῶρα πλέον, ἐντὸς τῆς ἰδίας αὐτοῦ ψυχῆς, εἰς τὴν φύσιν καὶ μέσα εἰς τὴν ἱστορίαν. Καὶ ὁλόκληρον τὸ βιβλίον εἶναι μία ἀδιάλειπτος προσπάθεια, ὅπως περιγράψῃ τὸν Θεὸν αὐτὸν καὶ τὴν σχέσιν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, πού κατ' οὐσίαν γνωρίζει ὅτι εἶναι ἀνέκφραστα καὶ ἄρρητα. Αἱ εἰκόνες, τὰ σύμβολα, πού χρησιμοποιεῖ πρὸς τοῦτο, ἐναλλάσσονται διαρκῶς, κινουῦνται τῆδε κακεῖσε, μεταξὺ ὑποκειμενικῆς καὶ ἀντικειμενικῆς ἀντιλήψεως τοῦ Θεοῦ, μεταβαίνουν τὸ ἓνα εἰς τὸ ἄλλο, ἀντιφάσκουν μεταξὺ των. Οὐδεμία λογικὴ ἀνάλυσις εἶναι εἰς θέσιν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς μίαν σαφεῆ καὶ πλήρη ἀντίληψιν τῆς περὶ Θεοῦ συνειδήσεως τοῦ Ρίλκε. Αἱ εἰκόνες περὶ τοῦ ἀδυνάμου Θεοῦ ἀντιστρατεύονται πρὸς τὰς εἰκόνας περὶ τοῦ κραταιοῦ Θεοῦ. Κατέχεται ὑπὸ δέους πρὸ ἑνὸς ὑπερδυνάμου Θεοῦ καὶ συγχρόνως φοβεῖται μήπως ἔχει ἤδη παρέλθει καὶ ἐξαφανισθῆ. Τὴν μίαν φορὰν, ἐξουσιάζει αὐτὸν ὁ Θεὸς ὡς δημιουργὸς καὶ κύριός του, τὴν ἄλλην φορὰν ἀδυνατεῖ νὰ ὑπάρχῃ καὶ νὰ γίνετα ἐπὶ τῆς γῆς χωρὶς τὸν ἀνθρώπον. Ἄλλοτε εἶναι ὁ πατὴρ καὶ ἄλλοτε ὁ υἱός, τὸν ὁποῖον λατρεύει ὡς νυμφίον ὁ ποιητὴς, ὅπως τὸν Χριστὸν οἱ μυστικοὶ τῶν μέσων αἰώνων.

Εἶσαι ὁ πατέρας. Ὅμως

πιὸ μέγας εἶναι ὁ γιός.

Εἶναι ὅλα, ὅσα ὁ πατέρας ἦταν,

Κι' ἐκεῖνος, πού δὲν ἔγινε,

Μεγαλώνει μέσα σ' αὐτόν.

Εἶναι τὸ μέλλον, εἶναι ἡ ἐπιστροφή,

Ὁ κόλπος εἶναι καὶ ἡ θάλασσα ἡ πλατειά.

Δι' ὄλων αὐτῶν τῶν εἰκόνων ἐκφράζει ὁ Ρίλκε τὸν πόθον, ὁ ὁποῖος τὸν κινεῖ, ὅπως συλλάβῃ τὸ Ἄπεραντον καὶ ὅπως ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ, καὶ ὁ ὁποῖος διατυπώνεται ὡραῖα εἰς τοὺς ἑξῆς στίχους :

Μπορῶ νὰ Σὲ βλέπω κι' ἂν μοῦ σβύσης τὰ μάτια.

Ἄν μοῦ κλείσης τ' αὐτιά, μπορῶ νὰ Σ' ἀκούω.

Καὶ μπορῶ χωρὶς πόδια νὰ ἔρχωμαι κοντά Σου.

Κι' ἀκόμα χωρὶς στόμα μπορῶ νὰ Σ' ἐξορκίζω.

Μοῦ σπᾶς τὰ χέρια κι' ὅμως Σὲ πιάνω

Μὲ τὴν καρδιά μου σὰ νάτανε χέρι.

Σταμάτα μου τὴν καρδιά, καὶ θὰ χτυπᾷ τὸ μυαλό μου.

Κι' ἂν ρίξης μέσα στὸ μυαλό μου τὴ φωτιά,

Θὰ σὲ κρατῶ μέσα στὸ αἷμα μου κλεισμένο.

Ὅπως ὅλοι οἱ μυστικοί, περιδινεῖται γύρω ἀπὸ τὰς συμβολικὰς ἐννοίας Θεὸς καὶ κόσμος, ἐνεργητικότης καὶ παθητικότης, λύτρωσις καὶ ἀναγέννησις. Μόνον ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ λυτρωμοῦ ἐπισκοπίζεται ἀπὸ τὴν ζήτησιν τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸν ζητοῦν ὄχι μόνον οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ ὁ κόσμος καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ ἄψυχα, ὅπως ἀντιστρόφως ζητεῖ καὶ ὁ Θεὸς ὅλα αὐτά. Καὶ ὅλα συνδέονται διὰ τοῦ Θεοῦ εἰς μίαν ἐνιαίαν συνάρτησιν, Διὰ τοῦτο καὶ ὅλα ἠμποροῦν νὰ εἶναι ὁ Θεός, ὅπως ρητῶς λέγεται εἰς τὰς «Ἱστορίας περὶ τοῦ καλοῦ Θεοῦ», πού ἐγράφησαν σχεδὸν ταυτοχρόνως μὲ τὸ «Βιβλίον τῶν Ὁρῶν». Τοιοῦτοτρόπως Θεὸς καὶ κόσμος ταυτίζονται, ὅπως συγχωνεύεται Θεὸς καὶ ψυχὴ. Ἡ ταύτισις ὅμως αὕτη δὲν εἶναι συνεχῆς. Διότι ὑπερνικᾶται ταχέως καὶ ὁ Θεὸς γίνεται πάλιν ἀντικείμενον, ὁ χωρικός μὲ τὴν γενειάδα, ἡ συλλαβὴ μέσα εἰς τὸ τραγούδι, ὁ σκοτεινὸς Ἀσυνείδητος, ὅστις ὑψώνεται εἰς δημιουργόν, πού κρατεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰ παντοδύναμά του χέρια. Ὀλίγον ἔπειτα ὅμως ἐμφανίζεται ὁ Θεὸς ὄχι ὡς ὑπάρχων ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλ' ὡς γινόμενος διὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν των, ὅπως ὁ Χριστὸς γίνεται, ἐμφανιζόμενος βαθμηδὸν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τῶν πιστῶν, κατὰ τὸν ὡραῖον στίχον τοῦ Ἀγγέλου Σιλεσίου. Γνησίᾳ μυστικιστικῇ ἰδέᾳ. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι, ἐνῶ οἱ πρὸ αὐτοῦ μυστικοὶ ἐκδέχονται τὴν δημιουργίαν αὐτὴν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ὡς συνεργασίαν μετ' αὐτοῦ. ὡς ἀνοικοδόμησιν, ὁ ποιητὴς συναισθάνεται ὅτι κέ-

κτηται τὴν δύναμιν νὰ δημιουργήσῃ αὐτὸς ὅ,τι μόνον Ἐκεῖνος ἠμπορεῖ. Τοιοῦτοτρόπως γίνεται ὁ ἄνθρωπος πατὴρ καὶ ὁ Θεὸς κληρονόμος. Χωρὶς ἡμᾶς δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ θεῖον τοῦ νόημα ἐπάνω εἰς τὴν γῆν :

Τί θὰ κάμῃς Θεέ, ἂν πεθάνω ;
Εἶμαι ἢ στάμνα σου (ἂν σπάσω ;)
Τὸ πιετό Σου εἶμαι (ἂν χαλάσω ;)
Τὸ ἔνδυμά Σου εἶμαι καὶ τὸ ἐπιτήδευμά Σου,
Μαζὺ μὲ μένα χάνεις τὸ νόημά Σου.

Γεμᾶτος ἀπὸ τὴν δυνατὴν αὐτὴν αὐτοσυνειδησίαν θὰ ἤθελε νὰ διαμορφώσῃ τὸν Θεὸν ὡς γίγαντα, ὡς ὄρος, ὡς πυρκαϊάν, ὡς Σιμόν, πὺν ὑψώνεται ἀπὸ τὴν ἄμμον τῆς ἐρήμου. Τὸν κτίζει ὡς ὑψηλὸν κλῦτος τοῦ ναοῦ καὶ δὲν ἐγκαταλείπει τὸ ἔργον αὐτὸ ἕως ὅτου ἀρχίσουν νὰ ἐμφανίζονται ἀμυδραὶ μέσα εἰς τὸ σκότος αἱ θεϊκαὶ γραμμαί. Μὲ χίλιες ἄρπες ὑψώνει τὸν Θεὸν ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ἐρημίας καὶ τῆς σιωπῆς διὰ νὰ τὸν χαρίσῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους.

Ἄλλ' ὅ,τι συγκλονίζει τὸν ἀναγνώστην τοῦ «Βιβλίου τῶν Ὁρῶν» δὲν εἶναι οὔτε αἱ τολμηραὶ εἰκόνες οὔτε αἱ φαινομενικαὶ ἀντιφάσεις, ἀλλὰ ἡ ἀκατάλυτος θέλησις, ὅπως βιώσῃ τὸν Θεόν, ἡ νοσταλγικὴ ζήτησίς του καὶ ὁ διάπυρος πόθος, ὅπως ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ :

Κυκλοφέρνω γύρω ἀπὸ τὸ Θεό, τὸν πανάρχαιο πύργο,
καὶ κυκλοφέρνω χιλιάδες χρόνια τώρα.

Καὶ δὲν ξέρω ἀκόμα ἂν εἶμαι γεράκι, καταιγίδα,
ἢ ἓνα μεγάλο τραγούδι.

Ὅπως ὁ Bruckner εἶναι ὁ τραγουδιστὴς τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς μουσικῆς τῶν τόνων, κατὰ παραπλήσιον τρόπον εἶναι καὶ ὁ Ρίλκε διὰ τῆς μουσικῆς τῶν στίχων. Διότι, ὅπως ἐκεῖνος, φέρει τὸ θεῖον ἐξ ἀρχῆς μέσα εἰς τὸ στήθος του. Εἰς μίαν ἐπιστολὴν πρὸς τὴν γυναῖκα του, γράφει περὶ τοῦ θείου τούτου μεταξὺ ἄλλων τὰ ἑξῆς : «Ἡμουν ἐκεῖ, πάντοτε, ἀκόμα ὡς παιδί, καὶ ἔρχομαι ἀπὸ τὸ θεῖον αὐτὸ διαρκῶς». Ἀληθινά, ὁλόκληρος ἡ ζωὴ του εἶναι μία προσδοκία, ὅπως ὁ ἴδιος εἶπε, μία ἀναμονὴ τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴν ψυχὴν του.

ΚΔ'.

Ἡ ἐμβάθυνσις εἰς τὸ «Βιβλίον τῶν Ὁρῶν», ἐν συνδυασμῷ πρὸς ὅ,τι γνωρίζομεν ἄλλοθεν περὶ τοῦ ποιητοῦ δεικνύει εἰς ἡμᾶς τὰ βαθύτερα ψυχολογικὰ ἐλατήρια, τὰ ὅποια ἐκίνησαν αὐτὸν πρὸς τὴν μυστικιστικὴν αὐτὴν εὐσέβειαν. Τὴν ἀδιάσπαστον καὶ ἁρμονικὴν ὑπαρξιν, ἣ ὅποια προσιδιάζει εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, κατὰ τὴν ὅποιαν πλημμυρίζει ἡ καρδιά ἀπὸ ἀσυνείδητον πληρότητα, διεδέχθη ἡ διάσπασις τῆς ψυχῆς καὶ ἡ διάλυσις τοῦ ἐνδομύχου κέντρου τῆς ζωῆς, ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὸν ἑαυτόν του καὶ πρὸς τὸν κόσμον. Κυριεύεται ἀπὸ ἀνησυχίαν καὶ ἀπὸ τὴν κενότητα τοῦ ἀνικανοποιήτου. Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος ἀσκεῖ ὑπερδυνάμως καταθλιπτικὴν ἀντίδρασιν ἐπ' αὐτοῦ καὶ τοῦ γίνεται ξένος καὶ ἐχθρικός. Τὰ πάντα διαλύονται εἰς λεπτομερείας ἀσυσχέτους πρὸς ἀλλήλας. εἶναι φυσικὸν ὅτι ἡ ψυχὴ του στρέφεται μὲ νοσταλγίαν πρὸς τὴν ἁρμονικὴν ἐκείνην κατάστασιν τῶν παιδικῶν χρόνων ὡς πρὸς ἀπολεσθέντα παράδεισον καὶ τὸ ἐγὼ του ἐξανίσταται ἐναντίον τοῦ Μη—Ἐγώ :

Ξένος ἦμουν στὸν ἑαυτό μου ὅσο κανένας ἄλλος.

Διασκορπίστηκα σὲ ἐναντίους,

Κομμάτια εἶχε γίνοι τὸ ἐγὼ μου.

Συνέπεια τῆς καταστάσεως αὐτῆς ἦτο ἡ πλήρωσις τῆς ψυχῆς του ἀπὸ τὸ δέος καὶ τὴν ἀγωνίαν τῆς ἐπιγείου ζωῆς, ἡ κενὴ ζήτησις, ἡ ὅποια ὠδῆγει πάντοτε εἰς τὸ Μηδέν, ἡ διαρκῶς ἀνανεουμένη ὁρμὴ πρὸς ματαίαν προσπάθειαν. Ἔως ὅτου κατέληξεν εἰς τὴν συνειδητὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὸν ἑαυτόν του, εἰς τὴν ἐρημίαν τοῦ ἰδίου ἐγώ, εἰς τὴν μεγάλη μοναξιά, τὴν ὅποιαν διηγεῖται εἰς τὸν «Malte Laurids Brigge». Αὐτὴν διέγνωσεν ὡς τὴν μόνην σωτηρίαν ἀπὸ τὴν ἄκαρπον ἐκείνην διάσπασιν καὶ ταλαιπωρίαν τῆς ψυχῆς του. Διὰ τοῦτο δὲν ἀποκάμνει τονίζων τὴν ἀποχώρησιν αὐτὴν εἰς τὸν ἑαυτόν μας, τὴν ἔξοδον αὐτὴν πρὸς τὴν ἔρημον, ὡς τὸ μοναδικὸν μέσον πρὸς αὔξησιν καὶ ὠρίμανσιν. Δι' αὐτῆς ἐπανακτῶμεν τὴν ψυχικὴν μας αὐτοτέλειαν καὶ αὐτοπεποίθησιν. Καὶ τοιοῦτοτρόπως γίνεται δημιουργικὴ ἐρημία καὶ προϋπόθεσις, ἄνευ τῆς ὅποιας εἶναι ἀδύνατος ἡ γέννησις τοῦ Θεοῦ μέσα εἰς τὸ στήθος μας. Αὐτὴ καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἐξουσιαστήν

τοῦ ἐκτὸς ἡμῶν κόσμου καὶ τὸν ἀνυψώνει εἰς διαμορφωτὴν αὐτοῦ καὶ εἰς ἀληθινὸν δημιουργόν. Καὶ αὐτὴ ἀποκαθιστᾷ τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν ἐνότητα μεταξὺ ψυχῆς καὶ κόσμου, μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος, ξένος πρὸς τὸν κόσμον καὶ ἀνικανοποίητος ἀπὸ αὐτόν, ἀπαλλάσσει οἰκειοθελῶς τὸν ἑαυτόν του ἀπὸ τὰ μηδαμινὰ καὶ κενὰ νοήματος, σκιώδη εἴδωλα τοῦ κόσμου καὶ βυθίζεται εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ψυχὴν, εἰς τὸ ἀπέραντον σύμπαν τοῦ ἔσωτερικοῦ του κόσμου :

Βγῆς τώρα ἀπ' τὸν ἑαυτόν σου καὶ ἔμπα στὴν καρδιά σου, ὅμοια ὅπως σ' ἓνα κάμπο.

Ἀρχίζει ἡ μεγάλη μοναξιά.

Ἀπ' τὶς αἰσθήσεις σου παίρνει τὸν κόσμο ὁ ἄνεμος σὰ φύλλωμα ξερό.

Λοιπὸν καταφυγὴ εἰς τὸ ἴδιον ἐγώ, ἐκουσία ἀποχὴ ἀπὸ τὴν πλήρη ἀντιφάσεων πολλότητα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ στροφὴ πρὸς τὸν ἐνδόμυχον, τὸν κόσμον τῶν ἀξιῶν καὶ τοῦ νοήματος. Τότε γεννᾶται τὸ σημαντικὸν βίωμα, τελεσιουργεῖται ἡ γέννησις τοῦ Θεοῦ μέσα εἰς τὸ στήθος μας :

Γιατί ἀποκαλύψεις γίνονται μονάχα στὸν ἔρημικό.

Κι' ἂν οἱ πολλοὶ μ' ἀφίνουνε, μὲ κάνουν πιὸ μεγάλο.

Ξανάρχουμ' ἀπ' τὸ πέταγμα κι' ἀπ' τὸ ταξίδεμά μου, ποὺ τὸν ἑαυτό μου ἔχασα.

Καὶ πάλι γίνομαι ἥρεμος καὶ γίνομαι ἀπλός.

Σὲ προσευχὲς καλύτερες ἔσκυψα τὸ κεφάλι.

Κατὰ παραπλήσιον τρόπον προβάλλουν καὶ οἱ μεγάλοι μυστικοὶ Eckhart καὶ Silesius τὴν ἐκ τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων ἀποχώρησιν καὶ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν ἔρημίαν τῆς ψυχῆς ὡς ἀπαραίτητον ὄρον τῆς γεννήσεως τοῦ Θεοῦ ἐντὸς αὐτῆς. Διότι ὅσω περισσότερο ἀπομακρύνεται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὰ κτίσματα, τόσω περισσότερο σπεύδει ὁ κτίστης πρὸς αὐτόν. Τὸ πνεῦμα, ποὺ ἔχει ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὰ γήϊνα, ἐξαναγκάζει τὸν Θεὸν νὰ τὸ ἐπισκεφθῆ. Ἡ φυγὴ εἰς τὴν ἔρημον τῆς ψυχῆς ἀποχωρίζει τὸ κτιστὸν καὶ ἐνώνει τὴν ψυχὴν πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ παντός. Ἐὰν ἔχωμεν ταῦτα πρὸ ὀφθαλμῶν κατανοοῦμεν τὴν πίστιν τοῦ Ρίλκε εἰς τὰς νύκτας. Κατ' αὐτὰς εἶναι τελεία καὶ πλήρης ἡ μοναξιά τῆς ψυχῆς. Διὰ

τοῦτο καὶ βαθύτερον τὸ βίωμα τοῦ Θεοῦ. Διότι, ὅπως λέγει ἀπο-
τεινόμενος πρὸς τὸν Θεὸν ὁ ποιητής :

Ἐφίμη εἶσαι τὴν ἡμέρα, πού ρέει γύρω ἀπ' τοὺς πολλοὺς
[ψιθυριστά.

Ἐἡσυχία, πού κλείνεται πάλιν ὕστερα ἀπ' τὸ κτύπημα τῶν
[ῥῶν ἀργὰ-ἀργά.

Μὰ ὅσο πιὸ πολὺ γέρνει πρὸς τὸ βράδυ μὲ ἀσθενέστερη,
[λάμψη ἢ μέρα,

Τόσο καὶ πιὸ πολὺ εἶσαι, Θεέ μου.

Ἐλλὰ κατανοοῦμεν καὶ τὴν ποικίλην χρῆσιν τῶν ὄρων «σκοτός»
καὶ «σκοτεινότης». Δι' αὐτῶν θέλει νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀποχώρησιν
ἐκείνην εἰς τὴν ἐρημίαν, τὴν ἀποκοπὴν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸν κό-
σμον τῶν αἰσθήσεων, τὴν νέκρωσιν τῶν τελευταίων τούτων, τὸν
βυθισμόν εἰς τὰ βάθη τοῦ ἐνδομύχου κόσμου. Ἐπειτα τὸ ἄδυτον
τῆς ψυχῆς, τὸν ἐσώτατον πυρῆνα τῆς φύσεώς μας, τὸ κέντρον τῆς
προσωπικότητος, τὸ ὁποῖον κατάγεται ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ διὰ τοῦ
ὁποίου ἐρχόμεθα εἰς ἐπαφὴν πρὸς αὐτόν, ἐπειδὴ ἐπ' αὐτοῦ στη-
ρίζεται ἡ συγγένειά μας πρὸς τὸ θεῖον. Τρίτον τὴν ὑπερβατικὴν
σφαῖραν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς θεότητος, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν κατάγεται
ὁ ἄνθρωπος :

Σὺ σκοτεινιά, ἀπ' τὴν ὁποῖα κατάγομαι,
Σ' ἀγαπῶ πιὸ πολὺ ἀπὸ τὴ φλόγα
πὺ βάζει ὄρια στὸν κόσμο . . .

Τέλος τὸ Ὅσιον, τὸ Μὴ δεκτικὸν λόγου, τὸ ἀνεξερεῦνητον ἐν τῷ
Θεῷ, τὸν Θεὸν ὡς τὸ ἀπόλυτον αἴνιγμα καὶ τὸ ἀδιείσδυτον μυ-
στήριον . :

Ὁ Θεός μου εἶναι σκοτεινὸς καὶ σὰν χιλιοπλεγμένες ρίζες
πὺ πίνουν σιωπηλά.

Μόνο πὺς βγαίνω ἀπὸ τὴ ζεστασιά του,
περισσότερα δὲν ξέρω, γιατί ὅλες μου οἱ ρίζες
ἀναπαύονται κάτω βαθειὰ καὶ μόνο στὸν ἄνεμο σαλεύουν.

Καὶ ἄλλαχοῦ :

Τραγοῦδι, Ἐσύ, πὺ μὲ κάθε τραγουδοῦσαμε σιωπῇ,
Ἐ τρισκότεινο, Ἐσύ, δίχτυ, πὺ τὰ αἰσθήματά μας

πιάστηκαν προσφεύγοντας σὲ Σέ.

Σύ, σκοτεινὲ βυθί,

Εἶσαι ὁ σκοτεινὸς Ἄ-συνείδητος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Βουβὴ δύναμη Ἐσύ,—χώρα πού δὲν μπορεῖς νὰ φωτιστῆς.

Διὰ τῆς μεταστάσεως ἐκείνης τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἔρημίαν, εἰς τὴν μόνωσιν γεννᾶται τὸ συναίσθημα τῆς μεταλλαγῆς, τῆς ἀναγεννήσεως, ἡ ψυχὴ πληροῦται ἀπὸ τρυφερωτάτην διάθεσιν ἑορταστικὴν, ξένην πρὸς πᾶν βέβηλον, ἡ ὑπαρξίς μετατίθεται ἀὔξανουσα εἰς ἔσχάτως μακροῦν σφαῖραν. Διότι ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος :

Τοὺς ταραξίας διώχνει αὐτὸς ἀπὸ τὸ παλάτι.

Γιορτάζει ἄλλου εἶδους ἑορτές.

Καὶ ὁ ποιητὴς ὑμνεῖ διὰ τοῦτο τὰς σκοτεινὰς ὥρας τῆς φύσεώς του, ὅπως ὁ Novalis τὴν νύκτα.

Τῆς φύσης μου ἀγαπῶ τὶς σκοτεινὲς τὶς ὥρες,
πού μέσα τους οἱ αἰσθήσεις μου ἐμβαθύνουν.

Ἄπ' αὐτὲς τὴ γνώση παίρνω, πὼς χῶρο

ἔχω γιὰ μιὰ δεύτερη, ἄχρονη, πλατεῖα ζωή.

Καὶ τότε ἀπὸ τὸ σκοτεινὸ μου μέσα αἷμα

σὰν ἀπὸ σκοτεινὰ δρομάκια φῆμες περνοῦν γιὰ τὸ Θεό.

Ὁ ψυχικὸς πυρήν, πού κατάγεται ἀπὸ τὸν Θεόν, ὁ θεῖος σπινθὴρ μέσα εἰς τὸ στῆθος μας, πού ὡς τώρα δὲν ἦτο παρὰ ἄσυνείδητος ὁρμή, ἀποκτᾷ πλήρη συνείδησιν τῆς ποιότητός του καὶ χρησιμεύει ὡς ὁ τόπος, πού δέχεται τὴν ἀκτινοβολήσιν τῆς θείας δυνάμεως. Ὁ σπινθὴρ αὐτός, αὐτὸ τὸ aliquid in anima, ἀφυφνίζεται μέσα εἰς τὸ σκότος, μέσα εἰς τὴν σιωπὴν καὶ τὴν μόνωσιν, πού εἶναι ἐπιδεκτικὴ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀρχίζει μιὰν δημιουργικὴν ἐξέλιξιν. Τοιοῦτοτρόπως αἰσθάνεται ἡ ψυχὴ τὴν γειτονίαν τοῦ Θεοῦ :

Θεέ, γείτονα Ἐσύ. Εἶμαι πολὺ κοντά,

Ἐνας λεπτὸς μονάχα τοῖχος στέκεται ἀνάμεσά μας.

Ἐτσι ἔτυχε.

Ἐνα κάλεσμα ἀπ' τὸ δικό σου ἢ τὸ δικό μου στόμα,

καὶ γκρεμίζεται χωρὶς θόρυβο καὶ ἀχό.

Μιὰ δύναμη μεγάλη ἀνασαλεύει ἐδῶ κοντά μου.

Σὲ νοιώθω.

Μὲ δισταγμὸ ἀρχίζεις στῶν αἰσθήσεών μου τὸ κράσπεδο.

Ὁ εἰς τὴν μόνωσιν εἰσελθὼν ἄνθρωπος αἰσθάνεται ὅτι ἤλ-
θεν εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸ Ὑπερδύναμον καὶ Αἰώνιον. Αὐτὸ εἶναι
τὸ «θαῦμα μέσα στὴν ἔρημον, ποὺ γίνεται σ' ὄσους ἀποδημοῦν»,
ἢ ἐπαφὴ τοῦ Θεοῦ μὲ τὸ οὐσιῶδες, μὲ τὸ ἰδιαίτατον τῆς ψυχῆς.
Ἀποτέλεσμα τῆς ἐπαφῆς αὐτῆς, τῆς ἐνώσεως αὐτῆς Θεοῦ καὶ
ψυχῆς, εἶναι ἡ συνείδησις ὅτι ἀνήκομεν εἰς συναρτήσεις αἰωνίας,
χωρούσας πέρα παντὸς βεβήλου, καὶ ὅτι διαχειριζόμεθα δυνάμεις,
μέσα εἰς τὰς ὁποίας ὑπάρχει καὶ ἐπαναλαμβάνει τὰς ἀποκαλύ-
ψεις τοῦ τοῦ θεῖου. Ἡ ψυχὴ μετατίθεται εἰς τὸ μὴ δεκτικὸν λό-
γου δέος τοῦ θεοῦ, τὸ ὁποῖον διαρρηγνύει τὸν πυρῆνα καὶ εἰσ-
βάλλει ἐξ ἐφόδου εἰς τὴν ψυχὴν :

Σὺ ὅμως ἔρχεσαι καὶ δίνεις τὸν ἑαυτὸ Σου,
καὶ πέφτεις ἐπάνω σ' αὐτόν, ποὺ ἔφυγε.

ΚΕ΄.

Τὸ βίωμα αὐτὸ τῆς ἐπαφῆς καὶ τῆς αἰφνιδίας παρουσίας τοῦ
Θεοῦ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν εἶναι ἀνέκφραστον. Διότι, ὡς λέγει ὁ
Πρόκλος, «ἄρρητον καθ' ἑαυτὸ τὸ θεῖον καὶ ἄγνωστον». Ἡ περὶ
αὐτὸ σιγὴ τοῦ μύστου εἶναι πανάρχαιον κτῆμα τῆς ἀνθρωπότητος.

Οὔτε σὲ μὲν αἰωνιότητα
Νὰ τὸν ἐκφράσῃ κανένας δὲν μπορεῖ.

Ἡ ἱστορία τῶν θρησκευμάτων γνωρίζει τὴν ἱερὰν σιγὴν, τὴν
σιωπηλὴν λατρείαν καὶ τὴν σιωπηλὴν προσευχὴν. Ἰδιαιτέρως
γνωρίζουν αὐτὴν οἱ μυστικοί. Ἀρκούμεθα εἰς τὴν μνειάν ἐνὸς
διστίχου τοῦ Ἀγγέλου Σιλεσίου :

Ὁ Θεὸς εἶναι τόσον ἄνωτερος ἀπὸ ὅλα,
ὥστε δὲν μπορούμε νὰ μιλοῦμε γι' αὐτόν.

Γι' αὐτὸ καὶ ὁ καλύτερος τρόπος τῆς λατρείας του εἶναι ἡ
σιωπὴ.

Ἡ σκοτεινιά ξεχύθηκε καὶ ὅλα σιωποῦν,
Μπροστά σου σκύβει, Ὑψιστε, τὸ πνεῦμά μου.
Γυρίζω στὸ ἱερό, στὸ ἄδυτο τὸ σκότος,
Κύριε, μίλα ἐσὺ κι' ἄφησ' ἀμίλητο ἔμένα.